

Чому комуністичний режим знищував українців?

Відповідь на запитання, поставлене у заголовку, здається, очевидна: Сталін знищував українців, тому що вважав їхній потяг до самостійного державного існування головною небезпекою для функціонування Радянського Союзу. Глибинні причини ненависті більшовицьких вождів до України приховані в історії боротьби українців за незалежність від часів колоніального поневолення України Російською імперією. Тому відповідь на запитання про причини сталінських репресій щодо українців варто шукати у тому періоді, коли офіційний Петербург прагнув перетворити українську територію на сировинний придаток імперії, а українців – на аморфну безнаціональну масу. Не впоравшись з приборканням «українського сепаратизму», імперія розпалася, а «українську проблему» довелося вирішувати російським більшовикам, які внаслідок реалізації плану Леніна щодо створення комуністичної держави з безнаціональною назвою СРСР, внесли ще більшу плутанину до питання визначення справжнього статусу національних республік у складі СРСР. Отже, УСРР – це суверенна республіка чи колоніальне утворення у складі радянської імперії?

У полеміці щодо статусу УСРР у складі СРСР, яка триває щонайменше від часів утрати УНР незалежності внаслідок збройної агресії радянської Росії на початку 1920-х рр., вітчизняні та зарубіжні науковці використовують аргументи як на користь версії «Україна – колонія СРСР», так і ті, що заперечують цю тезу. Синтетичної праці, в якій досліджуються політичні, економічні та міжнародні аспекти взаємодії влади

радянської України з московським компартійно-радянським центром, досі не створено. Ба більше, у цьому ключовому для розуміння сутності політичного режиму, встановленого в Наддніпрянській Україні після поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр., питанні дослідникам з легкої руки канадського історика українського походження Стефана Величенка вдалося лише систематизувати в історіографічному огляді думки авторів, що висловили свої погляди на тему колоніального статусу України у складі царської і радянської імперій.

Ще однією причиною незавершеної наукової дискусії на тему російського колоніалізму є, на наш погляд, і недостатнє врахування дослідниками, насамперед російськими, основних чинників трансформації радянської Росії в СРСР – державу імперського типу. Адже більшість російських істориків досі дотримується думки, згідно з якою СРСР був досить незвичайною імперією, оскільки його неросійські «колонії» як постачали до етнічної російської «метрополії» сировину, так і розвивалися за її рахунок (С. Кулешов). Щодо статусу українських земель у складі обох імперій – царської і радянської, то російська історична думка навіть не припускає визначати Україну як колонію Росії. Ба більше, провідною думкою сучасної російської історіографії є ідея про значний внесок етнічних українців у розбудову Російської імперії і СРСР. Головним аргументом прихильників цієї ідеї є перелік прізвищ вищих посадовців обох імперій – вихідців із України. Усе вищезазначене означає, що тема колоніальної залежності радянської України, чи то б пак, колоніальної політики Росії в Україні, все ще чекає на комплексне вивчення. Отже, актуальним залишається сакраментальне запитання: чим же насправді була радянська Україна – московською колонією чи радянською республікою, щодо якої союзний центр у Москві проводив колоніальну політику?

Задля з'ясування цього питання звернемося насамперед до дефініцій «колонія» і «колоніальна політика». Отже, «колонією» вважаємо країну або територію, що перебуває під владою іноземної держави (метрополії) і позбавлена політичної та економічної самостійності. Натомість термін «колоніальна політика» передбачає, на нашу думку, діяльність економічно та політично більш розвиненої держави, спрямовану на остаточне підкорення іншої держави або автономного державного утворення включно з інкорпорацією її території до складу метрополії. Виходячи з цих визначень, зробимо припущення, що класичною колонією на кшталт заморських територій британської чи французької колоніальних імперій навряд чи можна вважати, наприклад, лівобережну Гетьманщину – українське автономне утворення у складі Російської імперії XVIII ст., на території якого офіційний Петербург проводив радше колоніальну політику, в основі якої було перетворення території України на сировинний придаток Російської держави, а її населення – на безнаціональну масу, позбавлену почуття національної ідентичності, тобто окремішності. Чи справедливим буде порівняння колоніальної політики Російської імперії щодо територій її національних окраїн із відповідною політикою влади радянської імперії з безнаціональною назвою СРСР щодо Української РСР? Спробуємо це з'ясувати.

1. ПЕРЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ НА КОЛОНІАЛЬНИЙ ПРИДАТОК СОЮЗНОГО ЦЕНТРУ.

Для реалізації більшовицького курсу на побудову світової комуністичної держави В. Леніну і його соратникам у радянському уряді Росії треба було взяти під контроль ресурси колишніх окраїн Російської імперії, насамперед України. Тому вже в грудні 1917 р. більшовики розпочали неоголошену війну проти Української Центральної Ради, що своїм

III Універсалом заявила прагнення українців до федерації з демократичною Росією.

Про бажання російських більшовиків за будь-яку ціну втримати Україну у складі конструйованої ними світової комуністичної держави засвідчують не лише регулярні військові кампанії радянської Росії проти суверенної УНР у 1917–1919 рр., а й неприхований намір Москви взяти під контроль українську економіку. Не дивно, що вже в липні 1918 р. створена в Москві українська філія російської більшовицької партії формально передала управління українською економікою Кремлю, а в січні 1919 р. та була цілком підпорядкована міністерствам РСФРР через ВРНГ. Протягом п'яти тижнів першої окупації радянською Росією УНР у 1918 р. російські більшовики вивезли з українських територій 714 локомотивів, 7134 вантажних вагони та 2000 вагонів зерна, а згодом, під час другої окупації, упродовж перших чотирьох місяців 1919 р. надіслали 800 вагонів промтоварів. За радянською термінологією, це називалося «братньою допомогою». Про аналогічні обміни між західноєвропейськими й азійськими чи африканськими країнами марксистки зазвичай говорять як про «колоніальну експлуатацію».

Позаяк російські більшовики прагнули утвердження світової комуністичної держави, національні кордони між новопосталими державами на терені колишньої імперії ними заперечувались, як і будь-яка форма незалежнення колишніх національних окраїн імперії. УНР та інші національні державні утворення заважали більшовицькій інтеграції, необхідній нібито для економічного прогресу та процвітання. За цим твердженням приховувалася банальна потреба Москви в продовженні економічного визиску України й інших новопосталих держав. Про це, наприклад, засвідчує заява відомого київського активіста РКП(б) Георгія Пятакова: «Ми не повинні підтримувати українців, – говорив він, – оскільки

їхній рух не вигідний пролетаріатові. Росія не може існувати без українського цукру, промисловості, вугілля, крупи тощо». Такої ж думки дотримувався й майбутній радянський диктатор Й. Сталін, коли в жовтні 1920 р. заявляв, що Росія як центр світової революції потребує ресурсів своїх «окраїн».

Урешті-решт Москва отримала українські ресурси, поглинувши УНР і проголосивши маріонеткову УСРР у Харкові. Економічна експлуатація України була настільки вражаючою, що змушувала писати про колоніальну залежність УСРР від Москви не лише опонентів РКП(б), а й незаангажованих фахівців.

Так, економіст Михайло Волобуєв 1928 р. опублікував у журналі «Більшовик України» статтю «До проблеми української економіки». В ній він доводив, що за радянської влади, як і в умовах царату, Україна залишається економічною колонією Росії, а промислове будівництво на її теренах ведеться в інтересах російського центру й не враховує потреб республіки. На підставі цього М. Волобуєв стверджував, що українська економіка може вижити за рахунок власних можливостей та ресурсів і навіть стати органічною частиною світової економіки без посередницької ролі центру.

Цей висновок Волобуєва не був оригінальним, позаяк ще 1919 р. українські націонал-комуністи В. Шахрай і С. Мазлах, полемізуючи з російськими більшовиками, які стверджували, що економічний розвиток створив на основі Російської імперії величезну інтегровану економічну одиницю, невід'ємною частиною якої була також Україна, аргументовано доводили, що глобальний індустріальний капіталізм перетворив Україну на розвинену російську колонію, а її мешканців – на сучасну націю. Наслідуючи статтю Леніна «Імперіалізм як вища стадія капіталізму», вони стверджували, що подальший розвиток буде можливий за умови відокремлення від імперії та утворення соціалістичної України з її власною комуніс-

тичною партією, незалежною від російських більшовиків. Вони також зазначали, що економічні зв'язки та продуктивні сили можуть вести не конче до союзу, а й до відокремлення, як це, зокрема, демонструє приклад відокремлення Норвегії від Швеції 1905 р., коли, попри тісні економічні зв'язки, ці країни успішно існували далі вже як незалежні держави.

Утім, єдиною політичною партією, яка прямо визначала Україну як економічно експлуатовану російську колонію, була Українська комуністична партія. У своєму меморандумі 1920 р. до III Інтернаціоналу вона визначила Україну як колонію Росії та напівколонію європейського капіталу. У декларації також зазначалося, що капіталізм утягував Україну до світового ринку та перетворював її на національну економічну одиницю, подальший розвиток якої залежав від звільнення від Росії шляхом «антиімперіалістичної» революції на чолі з власною національною комуністичною партією. Російський колоніалізм виявлявся не лише в експлуатації українських сировинних ресурсів, а й у практиці поселення російських робітників в українських містах як колоністів. Не розуміючи ні мови, ні українських національних проблем, вони були основною базою підтримки РКП(б) в Україні. Оскільки українські комуністи також характеризували стосунки Радянської України та Росії після 1917 р. як «колоніальні», харківське більшовицьке керівництво засудило їх у 1920 р. Скоротившись до 150 членів 1924 р., УКП саморозпустилася 1925 р., але партійні та безпартійні українці, що критикували політику Москви щодо України, продовжували розглядати цю політику в «колоніальних» термінах.

Отже, ключовою у визначенні колоніального статусу радянської України очевидцями подій початку 1920-х рр. виступає спроможність/неспроможність влади УСРР використовувати українські ресурси для потреб світової комуністичної держави.

2. УТВЕРДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УСРР.

Для вилучення українських ресурсів потрібна була адміністрація, здатна реалізувати політику московського більшовицького центру в Україні. Тубільці чи зайди? Про те, що таку дилему не вирішували в Кремлі, засвідчує персональний склад керівництва КП(б)У й уряду УСРР у першій половині 1920-х рр., в якому етнічні українці становили абсолютну меншість. Тож, і це підтверджують статистичні дані, радянська Росія силоміць нав'язала українцям комуністичний політичний режим, ядром якого стала сформована Кремлем компартійно-радянська номенклатура УСРР, чи то б пак, окупаційна адміністрація. Таке визначення керівної верхівки УСРР досі коробить любителів політичної толерантності. Але яке ж воно точне. Позаяк на окупаційній природі так званої радянської влади, силоміць накиненої українцям, наголошує не лише ваш автор, а й, що значно важливіше, чільні представники національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. на кшталт В. Винниченка, І. Мазепи чи М. Шаповала. Чи мали вони рацію?

Позаяк широкий загальний потребує додаткових аргументів задля підтвердження чи спростування вищезазначених характеристик більшовицької влади в Україні, звернемося до історичних джерел. Почнемо з того, що встановленню окупаційного політичного режиму зазвичай передують воєнна окупація, що її «Універсальний словник – енциклопедія УСЕ» визначає як «тимчасове збройне захоплення однією державою частини або всієї території іншої держави, переможеної у війні, і встановлення там фактичної влади».

Згідно з цим визначенням, незалежна УНР, захоплена в результаті збройної навали понад мільйонної Червоної армії, припинила своє існування, натомість у Наддніпрянській

Україні утвердилася російська більшовицька окупаційна влада на чолі з КП(б)У – філією РКП(б) в Україні.

До речі до літа 1918 р. в Україні не було не лише власної комуністичної партії, а й навіть філії РКП(б), оскільки остання не визнавала ні за статутом, ні на практиці не тільки незалежності, а навіть місцевої автономії компартій національних республік. Тож сподіватися на те, що українські більшовики встановлять владу рад в Україні без підтримки радянської Росії, не доводилось, оскільки їхня чисельність була мізерною, а вплив на більшій частині української території – аж надто слабкий, що визнавали й більшовицькі лідери. Зокрема, М. Скрипник у 1923 р. згадував, що «фактично у 17 році на Україні не існувало жодного партійного центру більшовиків, жодного центру для скупчення сил пролетаріату у боротьбі проти того дрібнобуржуазного центру (який уособлювала Центральна Рада. – Авт.)». Про незначний вплив партії більшовиків серед українського населення свідчить і те, що на виборах до Всеросійських Установчих зборів за кандидатів РСДРП(б) проголосувало всього 10 % українських виборців.

А ще більшовизм в Україні був чужонаціональним явищем, позаяк ядро КП(б)У доби національно-визвольних змагань українського народу становили росіяни та євреї. Тож зрозуміло, чому саме зросійщені Донбас і Катеринослав, де у 1918 р. працювала велика кількість активістів РКП(б), могли стати надійною опорою більшовицького режиму (приміром, у Донбасі росіян – членів партії було 72 %, а в Катеринославі – 76,5 %).

Отже, в Україні більшовики не могли спертися на національні кадри не через одвічну підозру останніх у сепаратизмі, а головно через їхню фактичну відсутність у всіх керівних структурах УСРР, що переконує нас в неукраїнському характері більшовицької влади та її справжніх намірах щодо

України, про які один із лідерів Української національної революції В. Винниченко 1920 р. писав: «Ніякої радянської (совітської) влади на Україні не було заведено... Владу всю захопила... купка людей з Російської Комуністичної партії. Ця влада спиралась на військову збройну силу навезених з Росії... полків червоної армії».

Пояснив В. Винниченко й причини ворожого ставлення українського населення до більшовицької влади, які, на його думку, полягали в тому, що політика РКП(б) в Україні носить централістський, антиукраїнський характер, а КП(б)У є зняряддям її великодержавного курсу. «Революція на Україні, – писав Винниченко, – проводиться головним чином військом і тими партійними силами, які присилаються з Росії... Вся У.С.Р.Р., як окрема федеративна держава є фікція», а «відношення соціалістичної Росії до соціалістичної України дуже нагадує відношення імперіалістичних держав до своїх колоній».

Несприйняття значною частиною українського суспільства російської окупаційної влади вимагало від ЦК РКП(б) проведення особливо зваженої кадрової політики в республіці. Однак аж до 1923 р., коли РКП(б) на своєму XII з'їзді проголосила політику «коренізації», основним джерелом формування партійно-радянської номенклатури в Україні залишалися кадрові призначення, проведені Москвою або ж принаймні узгоджені з нею.

Для того щоб світова громадськість не сприйняла утворення у 1922 р. Радянського Союзу як окупацію Росією своїх колишніх окраїн, більшовицька партія змушена була проголосити курс на проведення політики «коренізації», метою якої було залучення до так званого комуністичного будівництва населення національних республік. Не менш важливим завданням, яке, зокрема, було поставлене Кремлем перед своєю українською філією, вважалося проведення політики

українізації партійно-державного апарату й більш активного залучення до нього та до лав української філії більшовицької партії представників корінного етносу, позаяк у 1923 р. в КП(б)У налічувалося лише 23,7 % українців.

Виступаючи у квітні 1923 р. на VII конференції КП(б)У з доповіддю з національного питання, член політбюро ЦК КП(б)У М. Фрунзе визнав, що «радянський апарат на Україні побудований майже виключно з осіб, які не говорять українською мовою». Прикметно, що такий саме невтішний для українства висновок зробив, використовуючи офіційні дані органів радянської статистики, відомий діяч Української революції М. Шаповал. Проаналізувавши кількісний і національний склад вищої ланки партійно-радянської номенклатури УСРР у 1924 р., що налічував, за його даними, 463 особи, і порівнявши його з національним складом республіки в цілому, Шаповал у статті «Хто керує Україною?» запитав: «Коли національних меншостей на Україні 23,6 % всього населення, чому їх 79,1 % (44,7 % росіян, 25,5 % євреїв і 8,9 % – інших) у владі?» Відповідь автора статті на поставлене запитання була однозначною: «...об'єднана русько-єврейська меншість керує поневоленою українською більшістю».

Статистичні матеріали також засвідчують, що, попри проведення політики українізації, яка буцімто мала покласти край функціонуванню в Радянській Україні, по суті, колоніальної адміністрації, ключові посади в партійно-радянському апараті УСРР і надалі обіймали переважно неукраїнці, а будь-які спроби відомих партійних і радянських функціонерів українського походження надати керівним органам республіки національного забарвлення наражалися на опір креатури офіційного Кремля в Україні.